

Gadymy dünýäniň iň güýçli on zenany

Category: Filosofiýa, Goşgular, Kitapcy, Sözler, Zenan şahsyýetler
написано kitapcy | 23 январа, 2025

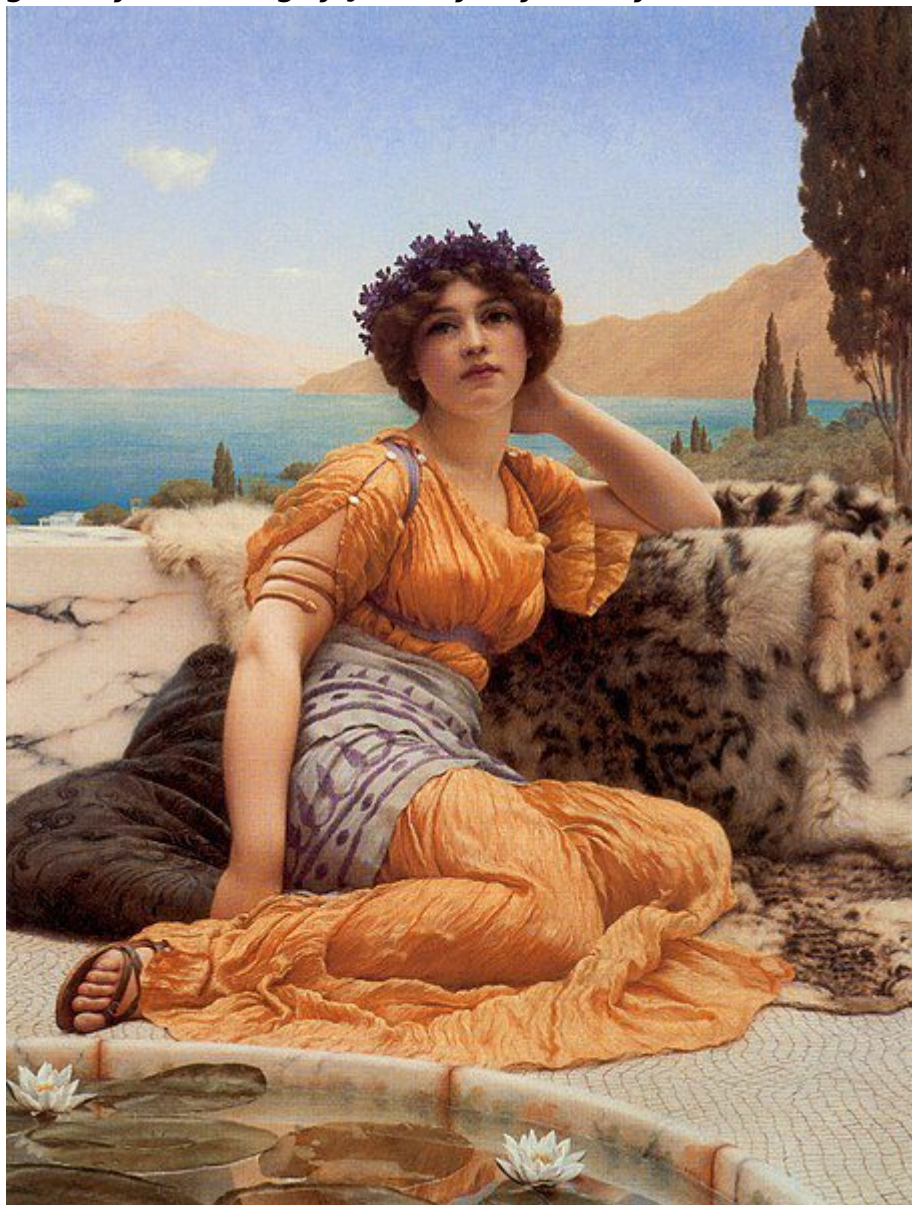
Gadymy dünýäniň iň güýçli on zenany GADYMY DÜNYÄNIŇ IŇ GÜÝÇLI
ON ZENANY

Iňňän gadymy eýýamlarda aýal-gyzlar jemgyýet tarapyndan köplenç kemsidilmä uçraýardylar. Olaryň ady "şeýtan", "azgyn", "dinsiz", "jelep", "güýçsüz" ýaly agyr kemsitme sözler bilen bir tutulýardy. Aýal-gyzlara gönükdirilen bu giňden ýaýran garaýyşlara garşy käbir aýallar bolsa, belki-de, şol döwrüň

şertlerinde özlerine biçilen rollara we kesgitlenen ykbala garşy göreşip, antik dünýäniň akyl-paýhas we hukuk depelerine dyrmaşmagy başarypdylar.

Ynha, antiki dünýäniň ähli oňaýsyzlyklaryma garamazdan, ýaşap geçen döwürlerinden tä biziň günlerimize çenli ýatlanyp gelinýän on güýçli aýalyň ady:

- **Sapfo**

Liriki poeziýanyň iň görnükli şahyrlarynyň arasynda aýratyn ýer tutýan Sapfo Gresiyanyň häzirki Lesbos adasynyň Mitilini şäherinde dünýä inipdir. B.e.öňki 610-580-nji ýyllarda ýaşap geçendigi çak edilýän Sapfonyň ömri hakynda anyk maglumatlar ýok. Emma dürli çeşmelerden we döwürdeşlerinden biziň günlerimize gelip ýeten maglumatlarda onuň kelte boýly bugdaýreňk zenan bolandygy aýdylýar. Sapfo Andros adasunda

Kerkolas atly baý söwdagäre durmuşa çykypdyr we ondan Kleýs atly biri gyzy dünýä inipdir. Sapfo barada bilýän ýene bir maglumatymyz bolsa, onuň Lesbosda gyzlar mekdebiniň direktory bolandygy we onuň bu mekdepde söýginiň hudaýy Afroditanýň taglymatyny we ýörelgelerini boý ýeten gyzlara öwredenligidir. Goşgularynda hemişe özara gatnaşyklary beýan edýän Sapfonyň öz gezeginde okadýan okuwçylaryndanam täsirlenendigi, olar üçin toý aýdymalaryny, şeýle-de özüni ýatdan çykaranlary ýepbekleýän goşgular ýazandygy mälimdir.

Şol sanda Sapfonyň Lesbosda açan mekdebinde gyz okuwçylar bilen özara romantiki we fiziki gatnaşyklary saklandygy, onuň ile-güne sygmaýan geň-taňsy gylyklarynyň bolandygy aýdylýar. Ömürboýy Afroditanýň taglymatyny durmuşyna we goşgularyna siňdiren duýguçyl şahyra zenanyň öz okuwçylaryna besläň mähir-muhabbetiniň azgynlyk hökmünde ýatlanmagy nähili gynandyryjy fakt.

Ömri deýin ölümi-de syrlar bilen örtülen Sapfonyň Faon atly bir deňizçä aşyk bolandygy we bildiren söýgüsine mynasyp jogap almandygy üçinem özüni Leukadiýa gaýalyklaryndan deňize oklandygy rowaýat edilýär. Ýöne ne-hä onuň okuwçylary bilen ýakyn gatnaşyk saklanlygy, ne-de Faona bolan söýgüsi bilen baglanyşykly Afinyfa "orta komediýa" döwründe ýazylan pýesalarda kalam agyz söz geçenok.

- **Gipatiýa**

370-415-nji ýyllarda ýaşap geçen Gipatiýany eserleri biziň

günlerimize çenli gelip ýeten iň gadymy zenan matematikaçy we alym hökmünde tanaýarys. Ony Aleksandriýa uniwersitetinde matematikadan okadan hut öz kakasy Teon okadypdyr. Kakasynyň saýasynda ylymyň, sungatyň we filosofiýanyň iň baý çeşmelerinden peýdalanyň kemala gelen Gipatiýa Rime, Afinä eden syýahatlarynda neo-eflatunçylyk akymyndan täsirlendi we dogduk şäherine dolanyň gelende eýýäm Aleksandriýa uniwersitetinde matematikadan, filosofiýadan okatmaga başlady. Gynansak-da, ömri Aleksandriýanyň gowgaly döwürlerine gabat gelen Gipatiýa şäheriň baş ýepiskopy Timofeý bilen ýepiskop Kirilliň arasynda tutaşan dawanyň baş sebäpkärine öwrüldi. Fanatik ruhanylar Gipatiýany dinden çykan, jadygöý we hiç hili geregi ýok taglymatlar bilen dolup-daşan aýal hökmünde baha berip, halky ony öldürmäge küşgürdiler. Netijede Gipatiýany saçyndan süýräp buthana getirdiler, çuw ýalaňaç edip tenini böleklere böldüler, köçelerde jeset böleklerini aýlap, yzyndanam ýakdylar.

• Kleopatra

Gadymy Müsüriň iň soňky ellinistik we iň meşhur melikesi bolan Kleopatra Müsürde höküm süren gresiýaly Ptolomeýleriň on dördünjisidir.

Taryhda Kleopatra VII diýip tanalan melike kakasy Ptolomeý XI b.e.öňki 51-nji ýylda aradan çykansoň tagta çykan on ýaşly dogany Ptolomeý XII bilen nikalaşyp tagta çykýar.

Şol bir wagtyň özünde Aleksandriýa gelen Ýuliý Sezaryňam göwnünden turýar. Sezardan bir çagasy dünýä inen Kleopatra Rime gidýär.

B.e.öňki 44-nji ýylda Ýuliý Sezar dildüwşügiň pidasy bolup ölenden soň Müsüre dolanýar. Eger Sezar ölmedik bolanlygynda, Kleopatra Aleksandr Makedonskiniňem ýetibilmedik arzuwy bolan iki güýçli imperiýany birikdirip бүтін jahana hökümdarlyk etmegiň arzuwyndady. Şol wagt Müsürde tagta çykan Ptolomeý XIII hem öldürilip, onuň ýerine Kleopatra gelipdi.

B.e.öňki 41-nji ýylda Rim imperatory Mark Antoniý melikä däli-diwanalar kimin aşyk boldy. Kleopatranyň Mark Antonifen iki gyzy dünýä indi. Olar uzak wagtlap Tarsusda döwran sürüpdirler.

Otuz dokuz ýaşynda aradan çykan Kleopatranyň ölümi hakynda köpsanly rowaýatlar bardygyna garamazdan, iň meşhur ölüm hekaýaty onuň özüni ýylana sokduryp ölenligidir. Taryhçylaryň käbiri bolsa onuň awy içip ölendigini öňe sürýär.

- **Zenobiya**

Zenobiya 240-274-nji ýyllarda Palmira şäherinde ýaşap geçipdir. Ol häzirki Siriýanyň, Palestinanyň, Liwanyň, Müsüriň we Alynky Aziýanyň bir bölegini öz içine alan Palmira imperiýasynda hökümdarlyk eden Septimiý Odenata ikinji aýaly

bolup barypdyr. Emma adamsy Odenat 267-nji ýylda dildüwşük gurnalyp öldürlensoň, Zenobiýa häkimiýeti ele alýar. Arap ariatokratiýasynyň arasynda ýetişen Zenobiýa güýçli, akyllý we görmegeý zenan hökmünde tanalypdyr.

Tagta çykan badyna Palmira döwletiniň çäklerini giňeltmäge başlan Zenobiýa 269-njy ýylda Müsüre girip özüni "Müsüriň melikesi" diýip yglan edýär. Ondan soňky ýyllarda Alynky Aziýanyň Ankara we Kalderon sebitlerine çenli gelip, döwletiniň düzümine goşýar. Siriýany, Palestinany we Liwany doly eýeleýär.

274-nji ýyla çenli hökümdarlyk süren Zenobiýa ahyrynda rimli basybalyjylaryň eline düşýär we altyn zynjyrlara baglanyp Rime äkidilýär.

Suhangöýlügi we owadanlygy bilen hemmeleri özüne maýyl eden Zenobiýa Rim imperatorynyň özüne teklip eden oňaýly şertlerde bir rimli senatora durmuşa çykypdyr we bir filosof, hormatlanylýan melike hökmünde ýaşapdyr.

• **Pentesileýa**

Pentesileýa grek mifologiyasynda Aresini we Orteranyň gyzy, Ippolita, Antiopa, Melanippa dagylaryň dogany, şeýle-de amazonkalylaryň melikesi hökmünde çykyş edýär. Pentesileýa öz uýasy Ippolitany aw edip ýörkä seresapsyzlyk bilen öldürendigi zerarly gaýgy-hasrat çekipdir we ölmek isläpdir. Edil şol wagtam Troýa urşy başlanypdyr. Ol urşa meýletinçileriň hatarynda gatnaşmak isläpdir. Pentesileýa uýasyny öldürendigi sebäpli gahar-kineli gezip ýören hudaýlary köşeşdirmek hem-de amazonkalylaryň nähili güýçli zenanlardygyny görkezmek üçin Troýa urşuny amatly mümkinçilik hasaplapdyr. Ol troýalylaryň

meşhur pälwany Ahillesi öldürjegine kasam içipdir we on iki urşujysy bilen bile urşa gatnaşypdyr.

Pentesileýa bilen garşyma-garşy gelen Ahillesiň arasynda aldym-berdimli garpyşyk bolup geçipdir. Garpyşygyň dowam edip duran pursaty Ahilles ýeňiler öýdüp onuň bir egindeşi ara girýär we Pentesileýanyň ünsüni sowýar. Ahillesiň atan naýzasy Pentesileýanyň kükreginden girýär we ol şol ýerde jan berýär.

Ahilles özi bilen garpyşyga giren urşujynyň ýüzüni görmek üçin onuň başgabyňy çykaranynda, Pentesileýanyň ölüsine aşyk bolandygy rowaýat edilýär.

- **Hatşepsut**

Hatşepsut Gadymy Müsür siwilizasiýasynyň XVIII nesilşalygy döwründe höküm süren taryhyň ilkinji zenan faraonydyr. Biz oňa "zenan faraon" diýsegem diýýäris welin, Hatşepsut Gadymy Müsürde faraonlar hemişe erkekleriň arasyndan saýlanyp seçilýärkä, ol zenanlara mahsus ähli duýgularyndan we fiziki isleglerinden ýüz öwürüp, erkek kimin hereket etmegi makul bilipdir. Onuň adamsy Tutmos II ýaş ölensoň, kanun boýunça tagta heniz kämillik ýaşyna ýetmedik Tutmos III geçmeli eken.

Ýöne Tutmos III-iň ýaşy ýurt dolandyrmak üçin ýeterlik bolmansoň tagta Hatşepsut geçmeli bolupdyr. Tagtyň wagtlaýyn naýyby bolan Hatşepsut güýçli erk-ygtyýarly aýal bolmak bilen birlikde ylalaşykly we oýlanyşykly syýasat ýöredip tutuş ýigrimi baş ýyllap Müsüri bir özi dolandyrypdyr.

Şol döwürde "aýal faraonyň" tagtda oturmagyny islemedik we Hatşepsuty ýigrenen, ony tagtdan agdarmaga synanşan birnäçe güýçlere garşy göreşen Hatşepsutyň häkimiýeti b.e.öňki 1445-nji ýylda Tutmos III-iň tagta geçmegi bilen soňlanypdyr.

Hökümdarlyk süren döwründe şekillendiriş we heýkeltaraşlyk sungaty eserlerini, ýadygärlikleri miras galdyran Hatşepsut öz heýkelleridir suratlaryny hemişe sakgally we faraon eşiginde suratlandyrdypdyr.

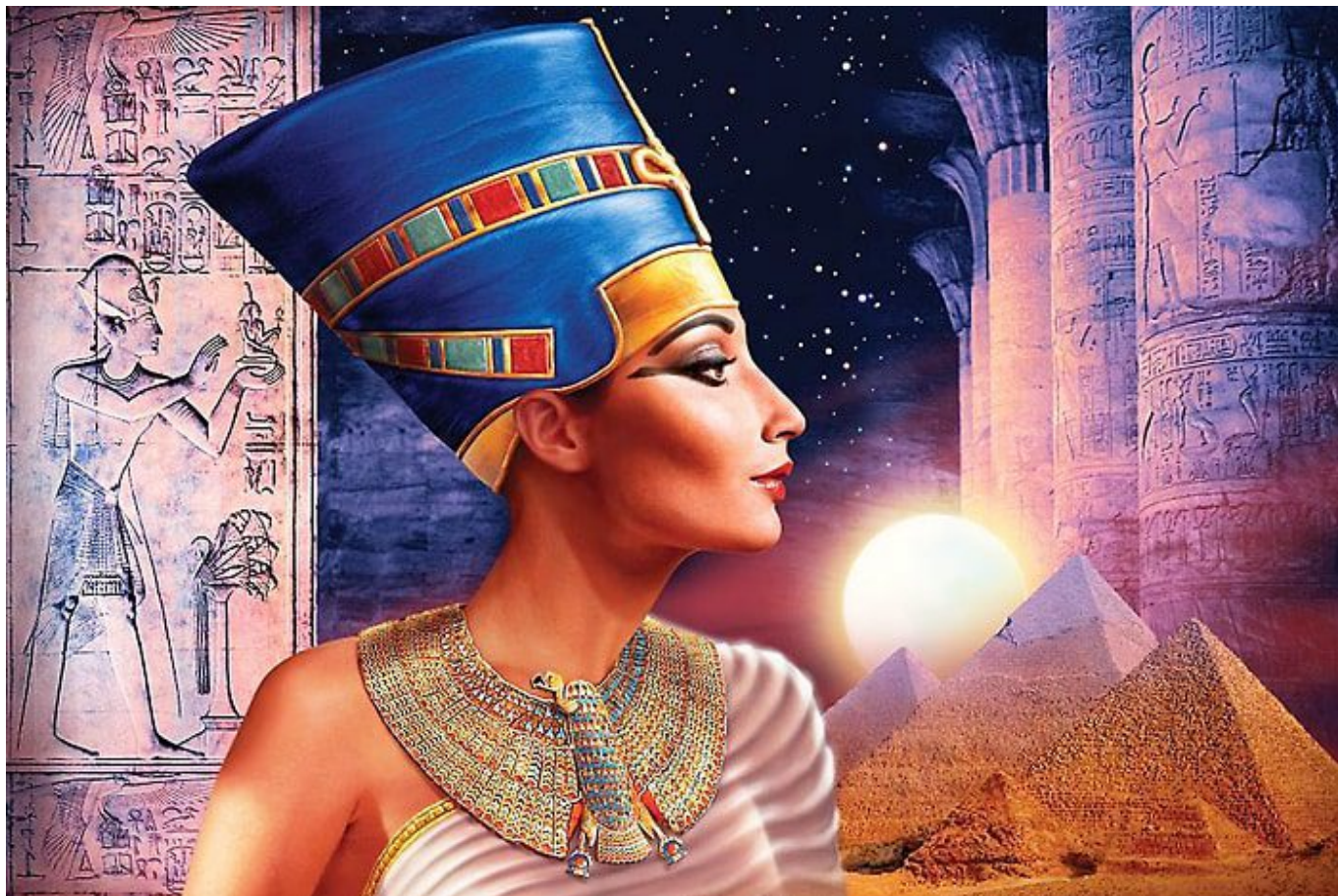
• **Aspasiýa**

B.e.öňki 460-401-nji ýyllarda Miletde ýaşan Aspasiýa Aksiohyň gyzydyr. Çagalygyndan başlap gowy bilim alan Aspasiýa filosofiýa bilen içgin gyzyklanypdyr. Ýigrimi ýaşanda filosofiýanyň parlak merkezi bolan Afiny şäherine gelipdir. Ýöne Afinyfa filosofiýa erkeklere mahsus bilim hasaplanyp, aýal-gyzlar mümkin boldugyça bu ylymdan uzak tutulypdyr. Gadymy Afinyda aýal-gyzlar gul, jelep we öý bikeleri hökmünde görnüpdir. Ýagdaý şeýle bolansoň, Aspasiýanyň Afinydaky öýi filisofiýa, sungat we beýleki ylymlar bilen gyzyklanýan

beýleki zenanlaryň üýşýän ýerine öwrülipdir. Bu öý gadymy afinyly zenanlar bilen birlikde birnäçe erkek senetkäriň we filosofyňam çykan ýeri bolupdyr. Mysal üçin Sokrat, Sofokl, Anaksagor ýaly öz döwrüniň öňdebaryjy adamlarynyň iň kän gelýän ýeri Aspasiýanyň öýi eken. Käbir taryhçylar Eflatunyň ondan çakdanaşa täsirlenendigini we onuň "Simpozium" eserindäki Mantineýaly Diotimanyň prototipiniň Aspasiýadygyny aýdýarlar.

Aspasiýanyň öýünde aýallardyr erkekleriň üýşüp filosofiýadan ylmy jedelleri guramagy we şerap içilip şady-horramlyk edilmegi (simpozium däbi) onuň taryhda jelephana ýöreden afinaly jelep hökmünde ýatlanylmagyna sebäp bolupdyr. Hatda häzirem onuň ady bir jelep hökmünde agzalýar.

Afiny syýasatynda iň sözi geçginli adamlaryň biri Perikliň ikinji aýaly bolan Aspasiýa adamsynyň syýasatynda täsirli orny bolupdyr. Aspasiýanyň ritoriki taýdan we filosofiýadan ylmy güýçli bolupdyr. Ksenofon "Sokratdan ýatlamalar" eserinde Aspasiýanyň adyny hormat bilen tutýar. Eflatun, Eshin, Fidiý ýaly döwrüniň iň öňdebaryjy akyldarlary Aspasiýany hormat bilen ýatlaýarka, näme üçindor biz ony diňe taryhda jelephana ýöreden azgyn aýal hökmünde ýatlaýarkak?..

• Nefertita

Nefertita b.e.öňki 1370-1330-njy ýyllarda ýaşap geçipdir. Ol Gadymy Müsüriň faraony Amonhotel IV-niň aýaly we özünden soňky gelen Tutanhamonyň gaýynenesidir. Nefertitanyň ady "Gözelden dörän" manysyny berýär. Gadymy Müsürde saldamly syýasy orny bolan Nefertita faraon adamsy bilen deň derejede hormatlanypdyr. Belkäm şonuň üçindir onuň faraonyň güýje girizmegi hökmany bolan täze kanunlary we üýtgeşmeleri girizmäge hukugy bolupdyr.

Wagtyň geçmegi bilen Nefertita faraon bilen bile ýurduň müňlerçe ýyl dowam edip gelyän köphudaýlylyk ynanjyna üýtgeşme girizip "Aton dinini" ýaýmaga synanşypdyr. Ýöne birnäçe hudaýa ynanmaguň deregine diňe ýeke-täk Gün hudaýyna ynanmak pikiri şol döwür köne ynanjyň ruhanylarynyň ýiti garşylygyna uçrapdyr. Ruhanylar är-aýalyň eden bu işiniň azgynlygyny we olaryň nälete uçrajakdygyny aýtmakdan çekinmändirler.

Nefertitanyň ölümi baradaky çeşmeler onuň wagyz etmäge synanşan täze dini ynanjy sebäpli hudaýlaryň gargyşyna uçrandygyny we oňa tagta geçjek erkek perzent bermändigini

ýazýarlar. Áýdyslaryna görä Nefertita ömrüniň soňky ýyllaryny gaýgy-gam içinde geçiripdir. Faraon ýokanç kesel bilen keselläp aradan çykansoň, biraz wagt tagtda oturanam bolsa, adamsynyň yzysüre Nefertita hem ölüpdür.

- Feano Krotonskaýa

B.e.öňki 550-nji ýyllarda ýaşap geçen iýoniýaly Feano Pifagoryň ilkinji şägirdi bolmak bilen birlikde onuň aýalydyr. Ol hem edil adamsy Pifagor ýaly matematika, tebigat we filosofiýa ylymlary, sungat, aýdym-saz bilen içgin gyzyklanypdyr. Feano taryhyň ilkinji pifagorçysy hökmünde tanalýan aýal filosofdyr. Reankarnasiýanyň tarapdary bolan Feano adamyň ölenden soň ruhunyň täzedan dogjakdygyna ynanyrdy. Şonuň üçinem onuň pikirine görä adam gaýratly kişi bolmaga çalyşmaly, mynasyp durmuşda ýaşajak bolmaly. Pifagor ölenden soň adamsynyň mekdebinde okatmaga başlan Feano gyzlara tutanýerlili, erjel bolmagyň ýollaryny öwredipdir.

Feaonyň beýleki pelsepewi garaýyşlary-da Pifaogoryň garaýyşlary bilen meňzeşdir: Älemde diňe madda ýok, şahsyýet üçin hemişe ruh birinji ýerde bolmaly. Älem sanlardan emele gelipdir, sanlar älemi döredipdir. Şonuň üçin ähli ylymlaryň iň saýlantgysy matematika we sazdyr. Sebäbi hut şu iki ylym hem sanlardan emele gelipdir. Matematika bolmasa älemi soňsuz kaos eýelär. Sanlar äleme serenjam beren elementlerdir.

- **Boudikka**

B.e.öňki 60-njy ýyllarda ýaşap geçen Boudikka Demirgazyk Britaniýanyň Norfolk welaýatyna göçüp gadymy keltleriň iseni taýpasynyň melikesidir. Boudikkanyň adamsy Prasutag ölende, öz patyşalygyny Rime galdyrmak ýerine, maşgalasyna, ýagny Bouddika we çagalaryna miras galdyrypdyr. Rimiň şol wagtky kanunlaryna görä aýallar häkimiýetde ýa döwletde mirasdüşer bolup bilmeýärdi. Şonuň üçin rimli Katus Dakýanus Boudikkanyň

elinden ähli mülküni alyp, patysalygy Rim imperiýasyna birikdiripdir. Dakýanus munuň bilenem çäklenmän Boudikkany we onuň çagalaryny zalymlarça gynady, zorluk-süteme sezewar etdi. Boudikka b.e.öňki 61-nji ýylda Rim dikmesiniň ýörişe çykan wagtyny peýläp goşun toplaýar we Kolçester, London, Sent-Olbans şäherlerini talaýar. Bu üç şäherde 70-80 müň töweregi adam wepat boldy. Şeýle rimli basybalyjylaryň agyr ýaraglar bilen ykjam ýaraglanan legioner goşunynyň artykmaçlyk edýän güýji britonlaryň ýeňilmegine getirdi. Boudikka ýesir düşmejek bolup, öz-özünü zäherläp öldüripdir.

Ýaşap geçen döwründen bäre ençeme asyr geçendigine garamazdan Boudikkanyň garadangaýtmaz we söweşjeň ruhy keltleriň taryhynda özüne mynasyp ýerini alypdyr.

Pelin ŞEN,

Anadoly uniwersitetiniň sungat taryhy bölüminiň uçurymy.

İletişim: pelin.sen1@gmail.com Zenan şahsyýetler